

SARLAVHA: G'AZNACHILIK TIZIMIDA NAZORAT TADBIRLARINI O'TKAZISH VA TAKOMILLASHTIRISH

Xasanov Adiz Xusenovich

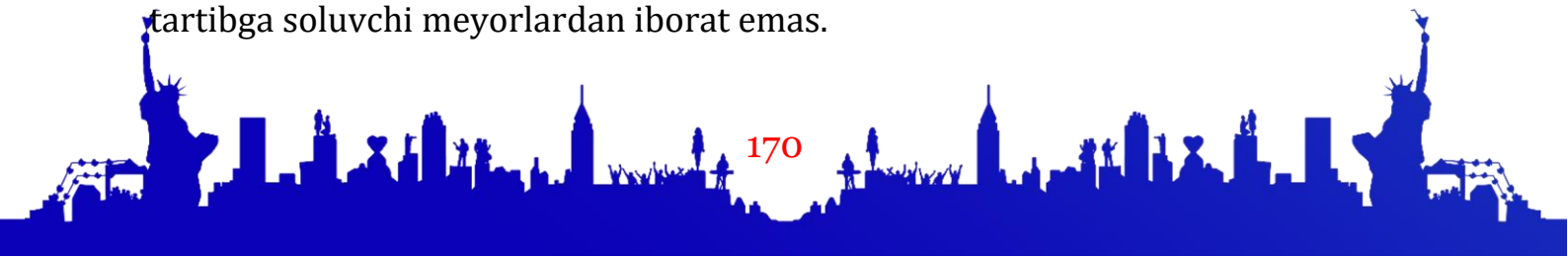
<https://doi.org/10.5281/zenodo.13756465>

O'zbekiston Respublikasining moliyaviy barqarorligi va iqtisodiy o'sishining muhim omili sifatida g'aznachilik tizimining roli katta ahamiyat kasb etmoqda. Moliyaviy resurslarni samarali boshqarish, ularning shaffofligi va hisobdorligi, davlat va jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun hal qiluvchi omillar hisoblanadi. Shu sababli, g'aznachilik tizimida amalga oshiriladigan nazorat tadbirlarining sifati va samaradorligi, ushbu tizimning umumiy ishlashiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar jarayonida g'aznachilik tizimining rolini yanada mustahkamlash va uning samaradorligini oshirish masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda.

Budjet tashkilotlari va budjetdan mablag' oluvchilarning pul harakati faqatgina bevosita g'aznachilik organlarining ruxsati asosida sodir bo'ladi. G'aznachilik organlari bunda budjetdan mablag' oluvchilarning barcha moliyasi va tovar oqimlarini nazorat qiladilar. Budjet monitoringini dastlabki va joriy nazoratini amalga oshiradi. Shuningdek, yirik xarajatlar g'aznachilik tomonidan kuzatib boriladi va korrusion holatlar va byujet mablag'larini talon taroj qilinishini oldi olinadi. Bugungi kunda nisbatan yirik miqdordagi davlat xaridlarini g'aznachilik kuzatuvini amalga oshirish mexanizmini joriy etish, birinchidan budjet mablag'larini maqsadli yo'naltirilishiga xizmat qilsa, ikkinchidan uning talon taroj bo'lishini, xatolikka yo'l qo'ymaslikka va budjet mablag'laridan oqilona va samarali foydalanishga xizmat qiladi.

G'aznachilik kuzatuv mexanizmini budjet subsidiyasi va subvensiyasi mablag'lariga ham joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Bugungi kunda ushbu budjet mablag'larining maqsadsiz va samarasiz ishlatilishiga yo'l qo'yilmoqda. Ma'lumki, davlat budjet mablag'laridan ularni olish shartiga mos bo'lmagan maqsadlarda yo'naltirish va foydalanish, mablag'lardan maqsadsiz foydalanish sifatida tasniflanadi. Shunday tarzda fors major holatlari budjet tashkilotlari budjet tasnifining bir moddasi bo'yicha olingan mablag'larni boshqa moddasi bo'yicha ko'zda tutilgan xarajatlarga yo'naltiradilar. Budjetdan mablag' oluvchilar budjet qonunchiligini buzilish holatlariga to'qnash keladilar. Ammo mavjud qonunchilik bunday holatni tartibga soluvchi meyorlardan iborat emas.

Bizning fikrimizcha, g'aznachilik tizimi boshqaruv darajasida davlat budjetining zaxira jamg'armalarini tashkil qilish yo'li bilan mazkur muammoni hal qilish mumkin. Ular hukumat zaxira jamg'armasiga o'xshash bo'lishi lozim. Zaxira jamg'armasi mablag'laridan foydalanish bo'yicha vakolatlarni g'aznachilikka berilishi to'g'ri qaror sanaladi. Mazkur holatda g'aznachilik nafaqat moliyaviy sanksiyalar qo'llash balki zaxira jamg'armasidan mablag'lar ajratishga yo'l qo'ymaslik huquqiga ega.

G'aznachilikning muhim funksiyalaridan biri davlatning kredit resurslarini shakllantirish va taqsimlashdir. Yildan yilga axborot texnologiyalari davlatning samarali iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashda muhim omil bo'lib bormoqda. Ishlab chiqarishda axborot texnologiyalarini qo'llash va uni raqamlashtirish iqtisodiyotning turli tarmoqlari shu jumladan davlat moliyasini boshqarishda avtomatlashtirilgan axborot tizimlarini va uni raqamlashtirishni keng joriy qilish taqozo qiladi. Bugungi kunga kelib dunyo bo'yicha raqamli iqtisodiyot 11,5 trln. AQSh dollarni yoki YaIMning 15,5 foizini tashkil etib, olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra Internetning sanoatda keng miqyosida rivojlanishini raqamli iqtisodiyot ulushining 2025-yilda YaIMga nisbatan 24,3 foizga yetishiga olib kelishi mumkin.

Xalqaro tajriba

Budjet pul aylanishini nazorat qilish samaradorligini oshirish dunyoning ko'plab mamlakatlari uchun asosiy e'tibor bo'lib kelgan. Turli hududlarda g'aznachilik nazorat mexanizmlarini kuchaytirish, shaffoflikni oshirish va samarasizlikni kamaytirish uchun turli yondashuvlarni qo'lladi. Ushbu bo'limda g'aznachilik nazorati samaradorligini oshirish bo'yicha xalqaro tajribalar solishtiriladi va O'zbekiston uchun tegishli saboqlar olinadi. Qo'shma Shtatlar, Buyuk Britaniya, Avstraliya kabi davlatlar hamda Qozog'iston va Gruziya kabi qo'shni davlatlar duch kelayotgan muvaffaqiyat va muammolarni o'rganib, ushbu tahlil O'zbekiston g'aznachilik tizimining samaradorligini oshirish bo'yicha qimmatli tushunchalar berishga intiladi.

Amerika Qo'shma Shtatlari: Kengaytirilgan ichki nazorat va ma'lumotlar shaffofligi

Amerika Qo'shma Shtatlar G'aznachiligi shaffoflik va ichki nazorat nuqtai nazaridan eng ilg'or hisoblanadi. AQSh Boshqaruv va budjet idorasi (BBI) federal budjet ijrosi ustidan qattiq nazoratni amalga oshiradi, G'aznachilik departamenti esa turli agentliklar orqali mablag'lar oqimini nazorat qiladi. Federal moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish to'g'risidagi qonun (FMBT) federal idoralardan

buxgalteriya hisobi standartlari va ichki nazorat bo'yicha ko'rsatmalarga rioya qilishni talab qilib, ichki nazoratni kuchaytirishda muhim rol o'ynadi.

AQSh G'aznachiligining nazorat samaradorligining muhim omili 2014 yildagi DATA qonuni (Raqamli hisobdorlik va shaffoflik to'g'risidagi qonun) bo'lib, u batafsil xarajatlar ma'lumotlarini jamoatchilikka taqdim etishni talab qiladi. Raqamli texnologiyalardan foydalangan holda, AQSh real vaqt rejimida mablag'larni kuzatib borish uchun Hukumat miqyosidagi G'aznachilik hisobining ramziylashtirilgan sinov balansi tizimi (GTAS) va Integratsiyalashgan moliyaviy boshqaruv tizimi (IFMS) kabi murakkab moliyaviy tizimlarni ishlab chiqdi. Ushbu tizimlar mas'uliyatni kuchaytiradi va moliyaviy nomutanosibliklarni aniqlashni osonlashtiradi, bu esa budjetdagi tafovutlarni bartaraf etishning yuqori ko'rsatkichlariga olib keladi.

Statistik dalillar nuqtai nazaridan, AQSh G'aznachiligining 2022 yil uchun moliyaviy hisobotlari barcha aniqlangan samarasizliklarning taxminan 98 foizi (moliyaviy hajm bo'yicha) muvaffaqiyatli hal qilinganligini ko'rsatdi. Ushbu yuqori aniqlik darajasi samarali budjet nazoratini ta'minlashda texnologik integratsiya va shaffoflikning muhimligini ko'rsatadi. AQSh modeli raqamli platformalarni qabul qilish g'aznachilik tizimining samaradorligini oshirishda asosiy rol o'ynashi mumkinligini ko'rsatadi.

Buyuk Britaniya: moliyaviy intizom va muntazam audit

Birlashgan Qirollik Oliy Hazrati G'aznachiligi (QOHG') va Milliy Audit Ofisi (MAO) kabi institutlar orqali davlat moliyasini boshqarish uchun kuchli asosni joriy qildi. MAO zimmasiga davlat xarajatlarining muntazam auditini o'tkazish, samarasizliklarni aniqlash va tuzatish choralari ko'rish vazifasi yuklangan. Buyuk Britaniya tizimining asosiy xususiyatlaridan biri bu davlat xarajatlarini o'lchanadigan natijalar bilan bog'laydigan samaradorlikka asoslangan budjetlashtirishga urg'u berishdir. Ushbu yondashuv resurslardan samarali foydalanishni rag'batlantiradi, bu esa budjet samarasizligini kuzatishni osonlashtiradi.

Buyuk Britaniyaning har uch yilda bir marta o'tkaziladigan xarajatlarni ko'rib chiqish jarayoni budjet mablag'larining milliy ustuvorliklarga mos kelishini baholash imkonini beradi. Xatarlarni boshqarish tizimlarining g'aznachilik operatsiyalariga integratsiyalashuvi samarasizlikni aniqlash va bartaraf etish imkoniyatlarini ham yaxshiladi. 2020 yilda Buyuk Britaniya G'aznachiligi o'zining keng qamrovli audit tizimiga asoslanib, aniqlangan budjet samarasizliklarining 90% hal qilish darajasi haqida xabar berdi.

Buyuk Britaniya tajribasi muntazam audit va samaradorlikka asoslangan budjetlashtirish muhimligini ta'kidlaydi, bu O'zbekiston uchun qimmatli saboq bo'lishi mumkin. Ushbu mexanizmlarni o'z ichiga olgan O'zbekiston g'aznachilik faoliyatini milliy rivojlanish maqsadlariga muvofiqlashtirishi va moliyaviy tafovutlarni aniqlash va bartaraf etishdagi samaradorligini oshirishi mumkin.

Avstraliya: Real vaqtda monitoring uchun texnologiyadan foydalanish

Avstraliya real vaqt rejimida budjet monitoringi uchun ilg'or texnologiyalarni qo'llash orqali g'aznachilik tizimining samaradorligini oshirishda sezilarli yutuqlarga erishdi. Avstraliya hukumati moliya departamenti barcha davlat moliyaviy operatsiyalarini yagona platformaga birlashtiradigan Markaziy budjetni boshqarish tizimidan (CBMS) foydalanadi. Ushbu tizim g'aznachilik xodimlariga qonunbuzarliklarni tezkorlik bilan aniqlash va ularni bartaraf etish choralarini ko'rish imkonini beradi.

Avstraliyaning texnologiyadan foydalanishi moliyaviy samaradorlikning sezilarli yaxshilanishiga olib keldi. 2021-2022 moliya yilida Avstraliya G'aznachiligi aniqlangan samarasizliklarning 94% dan ortig'i aniqlanganidan keyin uch oy ichida bartaraf etilganligini ma'lum qildi. Ushbu tezkor harakat real vaqt rejimida moliyaviy oqimlarni kuzatish va tekshirishni osonlashtiradigan raqamli texnologiyalar integratsiyasi tufayli amalga oshirildi.

Avstraliya tajribasidan olingan narsa texnologiya nazorat choralarini takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston davlat moliyasini real vaqt rejimida monitoring qilish va tekshirish imkonini beradigan o'zining integratsiyalashgan moliyaviy boshqaruv tizimini ishlab chiqish yoki takomillashtirishdan foyda ko'rishi mumkin. Bunday texnologik yutuqlar O'zbekistonga samarasizlikni yanada samarali kamaytirishga va moliyaviy tiklanish ko'rsatkichlarini oshirishga yordam beradi.

Qozog'iston: huquqiy bazani va nazoratni mustahkamlash

Xuddi shunday postsovet iqtisodiy tuzilmalariga ega qo'shni davlat Qozog'iston g'aznachilik boshqaruvini isloh qilishda sezilarli yutuqlarga erishdi. Qozog'iston Moliya vazirligi mas'uliyatni oshirish va davlat moliyasi ustidan nazoratni kuchaytirishga qaratilgan yangi qonunchilik asoslarini joriy qildi. Asosiy islohotlardan biri elektron budjet tizimini (EBS) joriy etishni o'z ichiga oladi, bu tizim davlat xarajatlari va daromadlari to'g'risidagi barcha ma'lumotlarni markazlashtirib, yanada samarali monitoring va nazoratni amalga oshirish imkonini beradi.

Qozog'iston g'aznachiligi davlat mablag'laridan samarali foydalanilishini ta'minlash maqsadida samaradorlik auditini o'tkazuvchi mustaqil audit

institutlari bilan ham hamkorlikni yaxshiladi. Mustahkam huquqiy bazani joriy etish orqali Qozog'iston 2018-2022 yillar davomida moliyaviy nochorlikni 75 foizga qisqartirishga erishdi va bu nazorat samaradorligi sezilarli darajada yaxshilanganini ko'rsatdi.

Qozog'iston tajribasi g'aznachilik faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi mustahkam qonunchilik bazasini ishlab chiqish muhimligini ta'kidlaydi. O'zbekiston uchun uning me'yoriy-huquqiy bazasini yaxshilash va mustaqil auditorlik organlari bilan hamkorlikni kuchaytirish nazorat samaradorligini oshirish yo'lini berishi mumkin.

Gruziya: Davlat moliyasini boshqarish va korruptsiyaga qarshi tashabbuslar

Gruziya davlat moliyasini boshqarish bo'yicha qator islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirdi, bu esa g'aznachilik tizimidagi samarasizlikni sezilarli darajada kamaytirdi. Davlat moliyasini boshqarish tizimini isloh qilish strategiyasining (DMB) joriy etilishi bu boradagi sa'y-harakatlarning asosi bo'ldi. Ushbu strategiya korruptsiyaga qarshi qat'iy choralar bilan bir qatorda davlat moliyasida oshkoralik va mas'uliyatni oshirishga olib keldi.

Gruziya, shuningdek, davlat mablag'larini shaffof va samarali boshqarishni ta'minlaydigan G'aznachilik axborot tizimini (TIS) yaratdi. TISni korruptsiyaga qarshi kurash organlari bilan bog'lash orqali Gruziya 2015 yildan beri moliyaviy samarasizlikni 81 foizga qisqartirishga erishdi. Mamlakatning samarasizlikka qarshi kurashdagi muvaffaqiyati Jahon banki va XVF kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan e'tirof etildi.

Gruziya tajribasi shuni ko'rsatadiki, korruptsiyaga qarshi choralarni g'aznachilik faoliyatiga integratsiyalash nazorat samaradorligini sezilarli darajada oshirishga olib kelishi mumkin. Davlat sektoridagi korruptsiya bilan bog'liq muammolarga duch kelayotgan O'zbekiston moliyaviy nomutanosibliklarni aniqlash va bartaraf etishni yaxshilash uchun shunga o'xshash islohotlarni amalga oshirishdan foyda ko'rishi mumkin.

Yuqorida muhokama qilingan xalqaro tajribadan O'zbekiston g'aznachilik tizimida nazorat samaradorligini oshirish uchun bir nechta asosiy saboqlarni olish mumkin:

Rivojlanish texnologiyasi: Qo'shma Shtatlar va Avstraliya kabi davlatlar g'aznachilik operatsiyalarini yaxshilashda raqamli platformalar va real vaqtda monitoring tizimlari o'ynash muhim rolini ko'rsatdi. O'zbekiston real vaqt rejimida davlat mablag'larini tekshirish va kuzatish imkonini beruvchi

integratsiyalashgan moliyaviy boshqaruv tizimlarini joriy etish yoki takomillashtirishdan foyda ko'rish mumkin.

Huquqiy bazalar va audit mexanizmlarini mustahkamlash: Qozog'iston va Buyuk Britaniya tajribasi shuni ko'rsatadiki, g'aznachilikni samarali boshqarish uchun mustahkam huquqiy baza va muntazam ish faoliyatini tekshirish zarur. O'zbekiston budjet oqimlari ustidan nazoratni kuchaytirish hamda samarasizliklarni aniqlash va bartaraf etishni yaxshilash uchun kuchliroq qonun va qoidalarni joriy qilishi mumkin.

Shaffoflik va javobgarlikni rag'batlantirish: AQSh va Jorjiya davlat moliyasini boshqarishda shaffoflikning muhimligini ta'kidladilar. Budjet ma'lumotlarini ommaga ochiq qilish va g'aznachilik operatsiyalarini korruptsiyaga qarshi tashabbuslar bilan bog'lash O'zbekistonda nazorat samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Samaradorlikka asoslangan budjetlashtirishga e'tibor qaratish: Buyuk Britaniyada moliyaviy taqsimotlar o'lchanadigan natijalar bilan bog'langan samaradorlikka asoslangan budjetlashtirishdan foydalanish nazorat choralari yaxshilashning innovatsion usulini ta'minlaydi. Xarajatlarni milliy ustuvorliklar bilan bog'lash orqali O'zbekiston budjet oqimlarining yanada samarali bo'lishini va rivojlanish maqsadlariga muvofiqligini ta'minlashi mumkin.

Xalqaro hamkorlik va ilg'or tajribalarni o'rganish va Jahon banki yoki XVF kabi global tashkilotlar bilan hamkorlik qilish O'zbekistonni g'aznachilik faoliyatini kuchaytirish uchun zarur vositalar va resurslar bilan ta'minlashi mumkin. Texnik yordam va bilim almashish uzoq muddatda islohotlarni tezlashtirishi va nazorat samaradorligini oshirishi mumkin.

Bu tushunchalarni O'zbekiston g'aznachiligi faoliyatiga kiritish yoki rivojlantirish davlat mablag'lari nazorati va samaradorligini oshirish, resurslardan samarali va milliy ustuvorliklarga muvofiq foydalanishni ta'minlashning aniq yo'lini beradi.

